

Analyzing the Ecosystem of Media and Information Literacy Education in Iran: A Synergistic Governance and Education Model

Sima Mirbakhsh¹, Mohammad Soltanifar², Bahareh Nasiri³

Received: 10 June 2025, Accepted: 16 June 2026

Doi: 10.22034/rcc.2026.2055790.1203

Extended Abstract

Purpose

Media and information literacy has increasingly evolved beyond a simple educational skill into a strategic component of communication governance, cognitive resilience, and social participation in the digital age. In contemporary societies, media and information literacy is no longer limited to teaching individuals how to access, interpret, and evaluate media content; rather, it has become a foundational capability that enables citizens to navigate complex information environments, resist misinformation, and engage meaningfully in democratic and cultural life. In Iran, although media literacy was formally introduced into the tenth-grade curriculum in 2016, the field continues to face major structural and organizational challenges. These include institutional fragmentation, weak coordination among responsible bodies, a lack of integration between policy formulation and practical implementation, and the absence of a coherent and sustainable educational ecosystem.

The present study addresses this gap by analyzing the ecosystem of media and information literacy education in Iran and proposing a strategic model for strengthening synergy between governance and education. The central concern of the study is that media and information literacy in Iran has not yet developed into a unified, coordinated, and stable system despite the presence of multiple policies, institutions, and initiatives. Instead of functioning as an integrated ecosystem, the field appears fragmented across different institutions with overlapping responsibilities and insufficient communication. This fragmentation has weakened the effectiveness of educational policies and limited the reach and impact of media literacy programs. As a result, the gap between policy and execution remains substantial, and educational efforts often occur in parallel rather than in coordination.

The study therefore seeks to explain why media and information literacy education in Iran has not transformed into a fully functional ecosystem and what kind of strategic

1. PhD student in Communication, Department of Communication and knowledge Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: sima.mirbakhsh@yahoo.com

2. Professor, Department of Communication and Knowledge Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author). Email: m_soltanifar@srbiau.ac.ir

3. Associate Professor, Women and Family Studies Research Group, Social Studies Research Institute, Research Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. Email: b.nasiri@ihcs.ac.ir

model can create synergy between cultural governance, formal education, and non-formal education. Methodologically, the research is qualitative and uses grounded theory with the Strauss and Corbin approach. This method was chosen because the study seeks to develop an explanatory model grounded in the lived experience and expert perspectives of those involved in media literacy, education, and policymaking. Data were collected through semi-structured interviews with 30 experts drawn from the fields of communication, education, policymaking, and media literacy. Purposeful and snowball sampling techniques were used to identify participants who had relevant knowledge and experience. The analysis followed the standard grounded theory stages of open coding, axial coding, and selective coding, with data collection continuing until theoretical saturation was reached. This approach enabled the researcher to identify recurring categories, relationships among those categories, and the core phenomenon shaping the media literacy ecosystem in Iran. The findings show that the main challenge in the development of media and information literacy education in Iran is the lack of institutional synergy.

Although various organizations are involved in this field, including educational bodies, cultural institutions, and policy-making agencies, their roles are not sufficiently coordinated. Instead, the ecosystem is marked by duplication of effort, unclear division of responsibilities, and limited cooperation across institutional boundaries. One of the most important causal conditions identified in the study is the weak relationship between policy design and implementation. Policies may be developed at higher levels of governance, but they are not consistently translated into practical action in schools or other educational settings. This weak policy-to-practice linkage has produced a gap between official goals and actual educational outcomes. The study also identifies several contextual conditions that shape the ecosystem.

A centralized governance structure limits flexibility and slows the development of collaborative mechanisms. In addition, infrastructural weaknesses reduce the capacity of institutions to implement media literacy programs effectively. Intervening conditions further complicate the situation. These include managerial attitudes, unequal access to educational resources, and certain operational or technical orientations that influence how programs are adopted and carried out. Such conditions affect whether media literacy initiatives are treated as strategic priorities or merely as symbolic additions to the curriculum.

In response to these challenges, the study proposes a strategic model centered on network governance and institutional synergy. The model emphasizes that media and information literacy should not be seen as the responsibility of a single institution or a narrow educational unit. Instead, it should be managed through a coordinated network of actors whose roles are clearly defined and mutually reinforcing. A key element of the proposed approach is the division of labor among institutions so that responsibilities are not duplicated and resources are used more efficiently.

The model also highlights the need for feedback mechanisms between policymaking and implementation. Such mechanisms would allow experiences from schools, teachers, and local educational settings to inform future policy decisions, making the system more adaptive and responsive. Another major component of the proposed model is teacher empowerment. Since teachers are the primary agents of curriculum delivery, their professional development and media literacy competence are essential to the success of any educational reform. The study therefore stresses the importance of providing teach-

ers with training, resources, and institutional support so they can effectively teach media literacy concepts and skills.

In addition, the model calls for a structural connection between formal and non-formal education. Media literacy cannot be developed only within school classrooms; it must also be supported by extracurricular programs, community learning spaces, cultural initiatives, and media organizations. Such integration would broaden the reach of media literacy education and make it more relevant to real-world information environments.

The consequences identified in the study further illustrate the limitations of the current system. Because the ecosystem lacks coordination and synergy, institutionalization of media literacy remains uneven. Some initiatives may be more advanced than others, but there is no consistent national framework that ensures continuity and coherence. Parallel activities are common, and the gap between policy objectives and actual implementation persists. This situation weakens the long-term sustainability of media and information literacy efforts and prevents the formation of a mature, resilient educational ecosystem.

The study concludes that the sustainable development of media and information literacy in Iran requires a shift from fragmented, sectoral approaches toward a networked, participatory, and holistic model. Such a transformation would involve rethinking governance structures, strengthening inter-institutional cooperation, and aligning policy with educational practice. The proposed model underscores that media literacy should be understood not only as a curriculum topic, but also as an ecosystemic process involving governance, institutions, teachers, learners, and social structures.

By creating stronger links between formal education, non-formal education, and cultural policymaking, Iran can build a more coherent framework for media and information literacy education. In broader terms, the findings of this study suggest that media and information literacy should be integrated into the national educational and cultural agenda as a strategic priority. In an era marked by digital transformation, information overload, and the spread of misinformation, the ability to critically engage with media is essential for both individual empowerment and social resilience.

The Iranian case demonstrates that formal curriculum inclusion alone is insufficient unless it is supported by institutional coordination, policy consistency, and practical implementation capacity. Therefore, the future of media and information literacy education depends on developing a governance model that is collaborative, adaptive, and system-oriented.

Overall, the study contributes to the literature by offering an ecosystem-based understanding of media and information literacy education in Iran. It moves beyond isolated institutional analyses and frames the issue as a problem of governance, coordination, and educational design. The proposed model provides a useful foundation for policymakers, curriculum designers, educators, and cultural organizations seeking to strengthen media literacy in both formal and non-formal contexts. It also offers a conceptual basis for future research on how educational ecosystems can be structured to support cognitive resilience, critical thinking, and informed citizenship in the digital age.

Keywords: Media and Information Literacy, Educational Ecosystem, Institutional Synergy, Network Governance, Formal and Non-formal Education

تحلیل اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران: الگوی هم‌افزایی حکمرانی و آموزش

سیما میربخش^۱، محمد سلطانی‌فر^۲، بهاره نصیری^۳

دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۰، پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۶

DOI: 10.22034/rcc.2026.2055790.1203

چکیده

سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در دهه‌های اخیر از سطح یک مهارت آموزشی فراتر رفته و به یکی از عناصر کلیدی حکمرانی ارتباطی و تقویت تاب‌آوری شناختی و مشارکت آگاهانه شهروندان در زیست‌بوم رسانه‌ای تبدیل شده است. با وجود ورود رسمی سواد رسانه‌ای به برنامه درسی پایه دهم از سال ۱۳۹۵، و تدوین برخی اسناد و سیاست‌های کلان، همچنان پراکندگی نهادی، ضعف ناهماهنگی میان دستگاه‌ها و نبود پیوند مؤثر میان سیاست‌گذاری و اجرا، مانع شکل‌گیری اکوسیستمی منسجم و کارآمد در این حوزه شده است. پژوهش حاضر باهدف تحلیل اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران و ارائه الگویی راهبردی برای تقویت هم‌افزایی میان حکمرانی و آموزش انجام شده است. این پژوهش از نظر هدف، بنیادی و از نظر روش مطالعه کیفی و مبتنی بر نظریه‌پردازی زمینه‌ای با رویکرد اشتراوس و کوربین است. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۳۰ متخصص حوزه‌های ارتباطات، آموزش، سیاست‌گذاران و فعالان حوزه سواد رسانه‌ای گردآوری شد. نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و گلوله‌برفی انجام گرفت و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت و تحلیل داده‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان داد مسئله اصلی در توسعه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران، فقدان انسجام و هم‌افزایی نهادی میان سطوح مختلف حکمرانی فرهنگی، آموزش رسمی و آموزش غیررسمی است. در مرحله کدگذاری محوری، مقوله‌هایی همچون هم‌پوشانی نهادی و ضعف پیوند سیاست و اجرا به عنوان «شرایط علی»، ساختار متمرکز حکمرانی و ضعف زیرساخت‌های آموزشی به عنوان «شرایط زمینه‌ای»، و نگرش مدیران و نابرابری امکانات آموزشی و رویکرد مراقبت گرایانه به عنوان «شرایط مداخله‌گر» شناسایی شدند. همچنین راهبردهایی مانند تدوین اسناد بالادستی، برگزاری دوره‌ها و تولید محتوا و پیامدها نهادینه‌سازی نابرابر و موازی‌کاری،

۱. دانشجوی دکتری رشته علوم ارتباطات اجتماعی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
Email: simamirbakhsh@yahoo.com

۲. استاد و عضو هیئت علمی گروه علوم ارتباطات اجتماعی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
(نویسنده مسئول).

Email: m_soltanifar@srbiau.ac.ir

۳. دانشیار و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.
Email: b.nasiri@ihcs.ac.ir

شکاف میان اهداف سند و اجرا سازمان‌دهی گردید. نهایتاً در کدگذاری انتخابی، «فقدان هم‌افزایی نهادی در اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای» استخراج شد. براین اساس، الگوی پیشنهادی پژوهش بر حکمرانی شبکه‌ای، تقسیم کار نهادی، ایجاد سازوکار بازخورد میان سیاست و اجرا، توانمندسازی معلمان و پیوند ساختاری میان آموزش رسمی و غیررسمی تأکید دارد و نتایج نشان می‌دهد توسعه پایدار سواد رسانه‌ای در ایران مستلزم گذار از رویکرد بخشی و پراکنده به رویکردی شبکه‌ای، مشارکتی و کل‌نگر است.

کلیدواژه‌ها: سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، اکوسیستم نهادی، هم‌افزایی نهادی، حکمرانی شبکه‌ای، آموزش رسمی و غیر رسمی

۱. مقدمه و بیان مسئله

تحولات گسترده در زیست‌بوم رسانه‌ای طی دهه‌های اخیر، شیوه‌های تولید، توزیع و مصرف اطلاعات را به‌طور بنیادین دگرگون ساخته است. گسترش رسانه‌های دیجیتال، شبکه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های مبتنی بر الگوریتم، ضمن تسهیل دسترسی به اطلاعات، زمینه را برای افزایش اطلاعات نادرست و اخبار جعلی، روایت‌های متعارض و شکل‌های جدیدی از اقناع و دستکاری رسانه‌ای فراهم ساخته است. در چنین شرایطی توانایی شهروندان برای درک، تحلیل، ارزیابی و تولید آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای اهمیت بسیاری یافته و سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی به یکی از الزامات اساسی زیست در جامعه اطلاعاتی تبدیل شده است. ازاین‌رو بسیاری از کشورها تلاش کرده‌اند آموزش سواد رسانه‌ای را در قالب سیاست‌های ملی و از طریق همکاری و هماهنگی میان نهادهای مختلف آموزشی، فرهنگی، رسانه‌ای و مدنی سازمان‌دهی کنند. تجربه‌های بین‌المللی نشان می‌دهد که اثربخشی این آموزش بیش از آنکه صرفاً به تولید محتوا یا طراحی برنامه‌های درسی وابسته باشد، به نحوه سامان دهی نهادی، تقسیم کار میان بازیگران و شکل‌گیری نوعی حکمرانی شبکه‌ای در این حوزه بستگی دارد.

در ایران طی سال‌های اخیر توجه به آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در سطح سیاست‌گذاری فرهنگی و آموزشی افزایش یافته است. دانشگاه علمی و کاربردی از نخستین مراکز آموزش عالی بود که سرفصل برنامه درسی

سواد رسانه‌ای را در سال ۱۳۹۱ تدوین و به عنوان دو واحد درسی نظری-عملی در برخی از دوره‌های آموزشی ارائه کرده است. همچنین از سال ۱۳۹۵ با توجه به گسترش رسانه‌های دیجیتال و افزایش مواجهه نوجوانان با انواع پیام‌های رسانه‌ای و باهدف تقویت مهارت‌های تحلیل و تفکر انتقادی در میان دانش‌آموزان، درس «تفکر و سواد رسانه‌ای» در برنامه درسی پایه دهم گنجانده شد. انتخاب پایه دهم ازاین‌رو بود که آغاز دوره متوسطه و مقطعی است که دانش‌آموزان از توانایی شناختی و تحلیلی بالاتری برخوردارند. هم‌زمان شورای عالی فضای مجازی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت فرهنگ و ارشاد و مجموعه‌ای از سازمان‌های مردم‌نهاد و انجمن سواد رسانه‌ای ایران هریک اقداماتی در زمینه سیاست‌گذاری، آموزش و ترویج این حوزه انجام داده‌اند و این اقدامات نشان‌دهنده اهمیت یافتن این موضوع در دستور کار نهادهای مرتبط است. بااین حال وضعیت موجود حاکی از آن است که این حوزه هنوز از یک نظام منسجم و هماهنگ در سطح نهادی برخوردار نشده است. تعدد نهادهای متولی، پراکندگی سیاست‌ها و برنامه‌ها، ضعف هماهنگی میان کنشگران و نبود سازوکارهای مؤثر برای پیوند میان سیاست‌گذاری و اجرا، سبب شده که بسیاری از اقدامات انجام شده به‌صورت پراکنده، مقطعی و بعضاً موازی پیش برود.

باوجود مطالعات متعدد در زمینه سواد رسانه‌ای در ایران، اغلب پژوهش‌های موجود بر سنجش سطح سواد رسانه‌ای گروه‌های مختلف، بررسی چالش‌های آموزش رسمی، مقایسه سیاست‌گذاری یا اقدامات کشورهای پیشرو با ایران و یا تحلیل اسناد بالادستی تمرکز داشته‌اند. آنچه در این میان کمتر موردتوجه قرار گرفته تحلیل این حوزه در قالب یک اکوسیستم آموزشی و نهادی است؛ اکوسیستمی که در آن آموزش رسمی، آموزش غیررسمی، سیاست‌گذاری فرهنگی و کنشگری نهادی در پیوند با یکدیگر عمل می‌کنند؛ بنابراین خلأ اصلی در ادبیات پژوهش و سیاست‌گذاری این حوزه، فقدان یک مدل راهبردی برای تبیین تعامل و بازاریابی «اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی» در جهت ارتقای پایدار سواد رسانه‌ای در ایران است.

براین اساس این پرسش مطرح است که چرا آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در نظام آموزشی ایران، علی‌رغم ورود رسمی به برنامه‌های درسی و فعالیت نهادهای مختلف،

داده‌ها به صورت هم‌زمان و بر اساس اصل مقایسه مستمر ادامه یافت و تا دستیابی به اشباع نظری دنبال شد؛ به گونه‌ای که پس از انجام ۳۰ مصاحبه، داده جدیدی که منجر به شکل‌گیری مفهوم یا مقوله تازه شود، حاصل نشد. همچنین برای افزایش غنای تحلیلی و تقویت اعتبار داده‌ها، از تحلیل اسناد، گزارش‌های سیاستی و منابع علمی مرتبط نیز استفاده شد.

تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از نرم‌افزار NVio 10 و طی سه مرحله کدگذاری باز، مفاهیم اولیه از متن مصاحبه‌ها استخراج و دسته‌بندی شدند. سپس در مرحله کدگذاری محوری روابط میان مقوله‌ها شناسایی و در قالب شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبرد و پیامدها سازمان‌دهی شد. در نهایت، طی کدگذاری انتخابی، مقوله مرکزی پژوهش با عنوان «فقدان هم‌افزایی نهادی در اکوسیستم آموزش رسانه‌ای» شناسایی و نظریه نهایی پژوهش تحت عنوان «هم‌افزایی حکمرانی و آموزش» تدوین گردید. به منظور افزایش اعتمادپذیری از یافته‌ها، از راهبردهایی همچون مقایسه مستمر داده‌ها، بازبینی مکرر کدها، مرور یافته‌ها توسط برخی مشارکت‌کنندگان و اخذ نظر خبرگان استفاده شد.

۳. پیشینه پژوهش

۳.۱. مرور پیشینه پژوهش‌های داخلی

در سال‌های اخیر پژوهش‌های بسیاری در حوزه سواد رسانه‌ای انجام شده است. اغلب این پژوهش‌ها بر تحلیل مفهومی و ارزیابی وضعیت آموزش سواد رسانه‌ای در نظام آموزش متمرکز بوده‌اند. برخی مطالعات، ضعف در سیاست‌گذاری و نبود هماهنگی میان نهادهای متولی را از دلایل اصلی ناکامی در نهادینه‌سازی این آموزش دانسته‌اند، درحالی‌که گروهی دیگر بر ضرورت بازنگری در محتوا و روش‌های آموزشی و گروه دیگری به مطالعه تجربیات کشورهای دیگر پرداخته‌اند. بررسی این مطالعات نشان می‌دهد که گرچه سواد رسانه‌ای از منظر فرهنگی و آموزشی در آثار متعددی بررسی شده است، اما کمتر به آن به عنوان یک اکوسیستم میان‌بخشی و با رویکرد شبکه‌ای نگریسته شده است. در «جدول ۱» تحلیل پیشینه با رویکرد تحلیلی-انتقادی انجام شد تا علاوه بر شناسایی دستاوردهای موجود، خلأهای نظری و ساختاری مطالعات پیشین آشکار شود.

هنوز به یک نظام هماهنگ، کارآمد و پایدار تبدیل نشده و چه الگوی راهبردی می‌تواند زمینه هم‌افزایی میان حکمرانی فرهنگی، آموزش رسمی و آموزش غیررسمی را فراهم سازد؟

۲. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی و از حیث ماهیت و روش، کیفی است و با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای مبتنی بر رویکرد *اِشترلوس و کوربین*^۱ انجام شده است. انتخاب این روش به دلیل ماهیت اکتشافی مسئله پژوهش و فقدان چارچوب نظری بومی و منسجم درباره اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران صورت گرفت. از آنجاکه هدف پژوهش، صرفاً توصیف وضعیت موجود نبوده، بلکه شناسایی سازوکارها، روابط نهادی، عوامل اثرگذار و الگوی تعاملی میان کنشگران حوزه آموزش سواد رسانه‌ای مدنظر بوده، استفاده از روش‌های مبتنی بر فرضیه‌های از پیش تعیین شده یا الگوهای کمی نمی‌توانست پیچیدگی‌های پدیده مورد مطالعه را به‌طور جامع تبیین کند. در مقابل نظریه زمینه‌ای این امکان را فراهم می‌سازد که مفاهیم، مقوله‌ها و ارتباطات میان آنها مستقیماً از داده‌های میدانی استخراج شده و در نهایت یک مدل مفهومی بومی و مبتنی بر تجربه زیسته خبرگان ارائه شود.

جامعه مشارکت‌کنندگان پژوهش شامل اساتید دانشگاه، پژوهشگران، مدیران، سیاست‌گذاران و فعالان حوزه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در بخش‌های آموزش رسمی، آموزش غیررسمی و نهادهای فرهنگی و حکمرانی کشور بود. مشارکت‌کنندگان در مرحله نخست به صورت هدفمند و بر اساس میزان تخصص، تجربه و آشنایی آنان با موضوع پژوهش انتخاب شدند و در ادامه برای شناسایی افراد کلیدی و تکمیل شبکه اطلاعاتی، از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی استفاده شد. معیارهای ورود به پژوهش شامل حداقل سه سال سابقه فعالیت اجرایی، آموزشی یا پژوهشی در حوزه سواد رسانه‌ای، تجربه سیاست‌گذاری یا فعالیت فرهنگی و آشنایی با نظام آموزشی و حکمرانی فرهنگی کشور بود.

گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام گرفت. سؤالات مصاحبه به گونه‌ای طراحی شد که امکان شناسایی چالش‌ها، ظرفیت‌ها، روابط نهادی، موانع سیاستی، راهبردهای اجرایی و پیامدهای مرتبط با آموزش سواد رسانه‌ای را فراهم سازد. فرایند انجام مصاحبه‌ها و تحلیل

جدول ۱. پیشینه پژوهش‌های داخلی.

نوع مطالعات	نویسنده / سال	هدف پژوهش	یافته‌های کلیدی	تفاوت با پژوهش حاضر
سیاست‌گذاری و حکمرانی رسانه‌ای	عین‌اللهی/ ۱۴۰۴	طراحی الگوی بومی سیاست‌گذاری محتوای رسانه‌های اجتماعی بر اساس اسناد بالادستی	عدم انعطاف‌پذیری و ضعف عملیاتی اسناد بالادستی، تعدد نهادهای تصمیم‌گیر، همپوشانی نهادی، ناهم‌ترازی واکنش نهادی با پیشرفت فناوری از چالش‌های اصلی حکمرانی رسانه‌ای است	صرفاً تأکید بر سیاست‌گذاری رسانه‌های اجتماعی و بی‌توجهی به حکمرانی شبکه‌ای
	محمدی و نصراللهی/ ۱۴۰۳	تحلیل وضعیت شورای عالی فضای مجازی	ضعف ضمانت اجرایی، همپوشانی نهادی و نگاه امنیتی کنترلی از موانع حکمرانی مؤثر فضای مجازی است	تمرکز صرف بر نهاد حکمرانی و فاقد بررسی پیوند با نظام آموزشی
	علوی‌پور و همکاران/ ۱۳۹۹	تحلیل چالش‌ها و ظرفیت‌های سیاست‌گذاری سواد رسانه در ایران	نبود متولی واحد، پراکندگی تصمیم‌گیری و ابهام بین آموزش و فرهنگ‌سازی از موانع اصلی توسعه سواد رسانه‌ای است	عدم ارائه مدل یکپارچه اکوسیستمی برای هم‌افزایی نهادی
	باهنر و چابکی درزایی/ ۱۳۹۲	بررسی سیاست‌های سواد رسانه‌ای در نهادهای فرهنگی	ضعف هماهنگی میان نهادهای فرهنگی و رسانه‌ای	نبود چارچوب مشترک و نظام هماهنگی بین نهادی
	نورانی/ ۱۴۰۳	طراحی الگو در نظام تعلیم و تربیت	تعدد کنشگران در حوزه سواد رسانه‌ای	به روابط بین کنشگران و هم‌افزایی میان آنها نپرداخته است
	آذری/ ۱۴۰۲	تحلیل جایگاه رسانه در سند تحول بنیادین	تأکید اسناد بالادستی بر ضرورت سواد رسانه، نبود سازوکار اجرایی مشخص برای تحقق اهداف سند	نبود سازوکار اجرایی
	ساعی/ ۱۴۰۰	شناسایی موانع آموزش سواد رسانه‌ای در مدارس	عدم وجود متولی، سیاست‌گذاری و تصمیم‌سازی غیرروشنمند در آموزش و پرورش، فقدان تعریف و بدفهمی سواد رسانه	محدود به آموزش رسمی
	فتح‌آبادی/ ۱۳۹۸	بررسی ذی‌نفعان سواد رسانه‌ای در اتحادیه اروپا	مشارکت چند بازیگری در توسعه سواد رسانه‌ای نقش کلیدی دارد	فاقد الگوی بومی
	صمدی/ ۱۳۹۹	تحلیل سواد رسانه‌ای در اسناد تحول آموزشی	فاصله میان اهداف اسناد و اجرای عملی آموزش سواد رسانه‌ای وجود دارد	عدم بررسی در سطح اجرا، نبود نگاه اکوسیستمی
	اسکندری و نقی‌زاده/ ۱۳۹۵	بررسی وضعیت سواد رسانه‌ای در آموزش عالی	ضرورت گنجاندن سواد رسانه‌ای در برنامه‌های دانشگاهی	محدود به آموزش عالی
مطالعه تطبیقی	هاشمی/ ۱۳۹۳	بررسی نقش رسانه در سند تحول بنیادین	ضرورت آموزش سواد رسانه و نقش رسانه در هویت‌یابی نسل جدید	تمرکز صرف بر سند
	نجمه زعیم و همکاران (۱۴۰۴)	مقایسه سواد رسانه‌ای، آموزش رسانه‌ای و تربیت رسانه‌ای	شناسایی محورهای تربیت: آموزش، نظارت، فرهنگ‌سازی	تمرکز بر آموزش و مغفول ماندن نظارت و فرهنگ‌سازی در سطوح خانواده و جامعه
	عزیزی/ ۱۴۰۰	بررسی سیاست‌گذاری درسی سواد رسانه‌ای	محدود بودن به یک درس مستقل، ضعف در مهارت‌محوری برنامه درسی	محدود به برنامه درسی رسمی
	نصیری و عقیلی/ ۱۳۹۱	مقایسه آموزش سواد رسانه‌ای در کانادا و ژاپن	همکاری دولت، مدارس، انجمن‌ها و رسانه‌ها عامل موفقیت آموزش سواد رسانه‌ای است	انتقال تجربه خارجی

۳.۲ تحلیل پیشینه پژوهش‌های داخلی

پژوهش‌های داخلی سواد رسانه‌ای را می‌توان در سه دسته اصلی شامل مطالعات سیاست‌گذاری و حکمرانی رسانه‌ای، آموزش محور و تطبیقی طبقه‌بندی کرد.

الف. مطالعات سیاست‌گذاری و حکمرانی رسانه‌ای: این دسته از مطالعات عمدتاً بر مسائل کلان مدیریتی، نهادی و سیاستی تمرکز دارند. عین‌اللهی (۱۴۰۴) ضعف عملیاتی اسناد بالادستی، تعدد نهادهای تصمیم‌گیر و همپوشانی نهادی را از چالش‌های سیاست‌گذاری رسانه‌های اجتماعی می‌داند. محمدی و نصراللهی (۱۴۰۳) نیز ضعف ضمانت

اجرایی و نگاه امنیتی-کنترلی را از موانع اصلی حکمرانی مؤثر در فضای مجازی معرفی می‌کنند. همچنین علوی پور (۱۳۹۹) و باهنر و چابکی درزایی (۱۳۹۲) نیز نبود متولی مشخص و ضعف هماهنگی میان نهادهای فرهنگی و رسانه‌ای را از چالش‌های اساسی این حوزه معرفی کرده‌اند. اگرچه این پژوهش‌ها توانسته‌اند بخشی از مشکلات ساختاری و سیاستی حوزه سواد رسانه‌ای را شناسایی کنند؛ اما عمدتاً در سطح کلان باقی‌مانده و کمتر به سازوکارهای اجرایی، تعامل نهادی و پیوند میان سیاست‌گذاری و نظام آموزشی پرداخته‌اند. در نتیجه مسئله حکمرانی شبکه‌ای و

آموزشی تمرکز یافته‌اند و دو رکن نظارت و فرهنگ‌سازی در سطوح خانواده و جامعه مغفول مانده‌اند. عزیزی (۱۴۰۰) با مقایسه سیاست‌گذاری کشورهای پیشرو و ایران، موانع آموزش در ایران را محدود بودن به یک درس مستقل، ضعف در مهارت‌محوری برنامه درسی می‌داند و فقط آموزش رسمی را بررسی کرده است. همچنین نصیری و عقیلی (۱۳۹۱) در مطالعه کانادا و ژاپن همکاری دولت، مدارس و رسانه‌ها را عامل موفقیت سیاست‌های سواد رسانه‌ای می‌دانند. با وجود ارزش مطالعات تطبیقی در انتقال تجارب بین‌المللی اغلب پژوهش‌هایی که در مورد کشورهای دیگر و ایران بوده فاقد الگوی بومی متناسب با شرایط فرهنگی، اجتماعی و حکمرانی ایران هستند و کمتر توانسته‌اند راهکارهای اجرایی قابل انطباق با ساختار داخلی ارائه دهند.

۳.۳. مرور پیشینه پژوهش‌های خارجی:

در سال‌های اخیر مطالعات خارجی عمدتاً به سمت رویکردهای چند ذی‌نفعی و اکوسیستمی حرکت کرده‌اند که در آن تعامل دولت، نظام آموزشی و جامعه مدنی در کانون توجه قرار دارد. در «جدول ۲» مرور و تحلیل نظام‌مند پژوهش‌های خارجی مرتبط گردآوری شده است.

هم‌افزایی میان نهادهای فرهنگی، رسانه‌ای و آموزشی در این مطالعات کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

ب. مطالعات آموزش محور: این دسته از مطالعات بر آموزش سواد رسانه‌ای در مدارس، دانشگاه‌ها و اسناد آموزشی تمرکز دارند. نورانی (۱۴۰۳) با بررسی جایگاه سواد رسانه‌ای در نظام تعلیم و تربیت به تعدد کنشگران این حوزه اشاره می‌کند؛ اما نحوه تعامل میان این کنشگران را توضیح نمی‌دهد. آذری (۱۴۰۲) و صمدی (۱۳۹۹) فاصله بین سند تا اجرا و ساعی (۱۴۰۰)، ضعف سیاست‌گذاری آموزشی و ابهام مفهومی در تعریف سواد رسانه‌ای را از موانع آموزش سواد رسانه‌ای می‌داند. فتح‌آبادی (۱۳۹۸) با بررسی اتحادیه اروپا بر مشارکت چند بازیگری در سواد رسانه‌ای تأکید می‌کند. اسکندری و تقی‌زاده (۱۳۹۵) بر ضرورت ورود سواد رسانه‌ای به آموزش عالی تأکید کرده‌اند. این پژوهش‌ها عمدتاً بر آموزش رسمی متمرکز بوده و نقش آموزش غیررسمی را کمتر در نظر گرفته‌اند. ج. مطالعات تطبیقی: در حوزه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی رسانه‌ای، تمایز میان مفاهیم سواد رسانه‌ای، آموزش رسانه‌ای، و تربیت رسانه‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است. در همین راستا نجمه زعیم و همکاران (۱۴۰۴) در پژوهشی با رویکرد تطبیقی نشان دادند که الگوهای موجود در ایران عمدتاً بر ابعاد

جدول ۲. پژوهش‌های خارجی.

نوع مطالعه	نویسنده / سال	هدف پژوهش	یافته‌های کلیدی	تفاوت با پژوهش حاضر
رویکردهای سیاستی و حکمرانی شبکه‌ای	یونسکو (۲۰۲۵)	طراحی برنامه چند ذی‌نفعی برای توانمندسازی کاربران	حکمرانی شبکه‌ای	منطبق نبودن با ساختار حکمرانی فرهنگی و رسانه‌ای ایران
حکمرانی شبکه‌ای	مجمع جهانی اقتصاد (WEF) (۲۰۲۵)	معرفی اکوسیستم سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی	موانع شکل‌گیری اکوسیستم پایدار پراکندگی نهادی، موازی‌کاری و نبود متولی مشخص	منطبق نبودن با ساختار حکمرانی فرهنگی و رسانه‌ای ایران
زیست‌بوم یادگیری (آموزش رسمی و غیررسمی)	کاچینووا (Kacinova) (۲۰۲۳)	تحلیل نقش آموزش غیررسمی در توسعه تفکر انتقادی	آموزش غیررسمی مکمل آموزش رسمی، نقش کلیدی انجیوها در مهارت‌محوری	محدود به سطح غیررسمی، فاقد مدل هم‌افزایی کلان
	پانگرازیو و سفتون گرین (Pangrazio, L., & Sefton-Green) (۲۰۲۱)	تبیین یادگیری در قالب یک اکوسیستم پیوسته میان آموزش رسمی و غیررسمی	شکل‌گیری سواد رسانه‌ای در تعامل میان خانواده، رسانه، مدرسه و فضای دیجیتال و نه فقط مدرسه	به سیاست‌گذاری فرهنگی و آموزشی اشاره نکرده
	استیکس و جولز (Stix & Jolls) (۲۰۲۰)	مقایسه چهار مدل آموزش سواد رسانه‌ای	اثربخشی مدل‌های تلفیقی مدرسه - جامعه، اهمیت مهارت‌محوری	عدم طراحی مدل حکمرانی اکوسیستمی
	کانیزاج (Kanizaj) (۲۰۱۷)	بررسی نقش سازمان‌های جامعه مدنی در ارتقای سواد رسانه در اتحادیه اروپا	شبکه‌سازی انجیوها عامل کلیدی توسعه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، نقش مشارکت اجتماعی	مغفول ماندن نقش دولت در تنظیم‌گری و هماهنگی
آموزش رسمی	کاپرینو و همکاران (Caprino et al.) (۲۰۱۶)	تحلیل تجربه‌های آموزش غیررسمی در برزیل	مدل مشارکتی مدرسه - جامعه: یادگیری پروژه‌محور	فاقد تحلیل سیاست‌گذاری و حکمرانی
	ویتویچ و کیسا (Voitovich) (۲۰۲۵)	بررسی نقش آموزش رسانه‌ای در مقابله با اطلاعات نادرست	سواد رسانه‌ای ابزار مقابله با اطلاعات نادرست، ضرورت پیوند آموزش و سیاست عمومی	صرفاً تمرکز بر آموزش عالی،
	آرلانو و آگواداد (Renes- Arellano & Aguaded) (۲۰۲۱)	مقایسه سرفصل برنامه درسی یونسکو ۲۰۱۲ با آلفامد	سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی باید منطبق با پیشرفت تکنولوژی و نیازهای جامعه بروز رسانی شود	تمرکز بر آموزش رسمی و کم‌توجهی به جامعه مدنی

۳.۴. تحلیل پژوهش‌های خارجی

در ادبیات بین‌المللی تحول مهمی از رویکردهای مهارت‌محور فردی به سمت چارچوب‌های حکمرانی شبکه‌ای و مدل‌های اکوسیستمی مشاهده می‌شود.

الف) رویکردهای سیاستی و حکمرانی شبکه‌ای (چندسطحی و کلان): اسناد و مطالعات نهادهایی مانند یونسکو و مجمع جهانی اقتصاد، توسعه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی را در «چارچوب حکمرانی شبکه‌ای» و مشارکت دولت، نظام آموزشی، جامعه مدنی و پلتفرم‌های دیجیتال تحلیل می‌کنند. این رویکرد از حیث نظری گامی مهم در عبور از نگاه تک‌نهادی به شمار می‌رود و بر تعامل نظام‌مند میان سطوح مختلف تأکید دارد. با این حال این مدل‌ها عمدتاً در بستر جوامع با جامعه مدنی قدرتمند و ساختار حکمرانی مشارکتی توسعه‌یافته‌اند و سازوکارهای اجرایی آن برای نظام‌های متمرکز کمتر تبیین شده است.

ب) مطالعات زیست‌بوم یادگیری آموزش غیررسمی و جامعه مدنی (سطح میانی و خرد): مطالعاتی همچون کاپینوا (۲۰۲۳)، پانگرازیو (۲۰۲۳)، استیکس و جولز (۲۰۲۰)، کانیزاج (۲۰۱۷) و کاپرینو (۲۰۱۶) مهارت‌محوری و یادگیری پروژه‌محوری را برجسته می‌کنند و آموزش غیررسمی را مکمل آموزش رسمی دانسته‌اند و سعی در تبیین پیوند میان سیاست عمومی، مدرسه و جامعه دارند. پیش‌فرض این پژوهش‌ها این است که نقش دولت در تنظیم‌گری و هماهنگی نهادی کم‌رنگ‌تر شده و جامعه مدنی مستقل و قدرتمندتر فعالیت می‌کند.

ج) مطالعات آموزش رسمی (سطح میانی و خرد): مطالعات ویتوویچ و کیتسا (۲۰۲۵) و آرانو و آگوداد (۲۰۲۱) که اگرچه این مطالعات از لحاظ نظری پیشرفته‌اند اما اغلب فاقد شواهد میدانی گسترده یا بومی‌سازی در بافت‌های فرهنگی متفاوت هستند.

برآیند تحلیل پیشینه

تحلیل پیشینه‌های داخلی نشان می‌دهد که خلأ اصلی در سه سطح قابل‌شناسایی است:

۱. خلأ نظری: نبود چارچوبی که مفهوم «اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای» را به نظریه‌های حکمرانی شبکه‌ای، سیاست‌گذاری عمومی و نظام‌های پیچیده آموزشی پیوند دهد.

۲. خلأ ساختاری: فقدان تحلیل چند سطحی از تعامل سیاست‌گذاری فرهنگی، آموزش رسمی و آموزش غیررسمی.

۳. خلأ روش‌شناختی: کمبود مطالعات کیفی عمیق مبتنی بر نظریه‌پردازی زمینه‌ای

در مجموع مرور ادبیات داخلی نشان می‌دهد که پژوهش‌های مرتبط در ایران عمدتاً در سطوح سیاست‌گذاری کلان، برنامه درسی رسمی یا آسیب‌شناسی مدارس و دانشگاه‌ها به‌صورت منفک متمرکز بوده‌اند. این مطالعات اگرچه در تبیین چالش‌ها و ظرفیت‌های هر بخش نقش مؤثری داشته‌اند، اما کمتر به تحلیل پیوند ساختاری و کارکردی میان حکمرانی فرهنگی، آموزش رسمی و غیررسمی پرداخته‌اند. در نتیجه فهمی یکپارچه از سازوکارهای تعامل نهادی و الزامات بازآرایی نظام آموزش سواد رسانه شکل نگرفته است. در سطح بین‌المللی نیز گرچه رویکردهای حکمرانی شبکه‌ای و مدل اکوسیستمی توسعه‌یافته‌اند، اما این چارچوب‌ها غالباً در بسترهای نهادی متفاوت طراحی شده‌اند و فاقد امکان بومی‌سازی متناسب با ساختار حکمرانی و شرایط فرهنگی ایران هستند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد نظریه‌پردازی زمینه‌ای در پی عبور از نگاه تک‌نهادی و ارائه مدل تبیینی برای هم‌افزایی حکمرانی فرهنگی، آموزش رسمی و آموزش غیررسمی است. این مطالعه تلاش می‌کند با اتکا به داده‌های میدانی و تحلیل شبکه تعامل بازیگران، چارچوبی بومی برای بازآرایی اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران ارائه دهد.

۴. چارچوب نظری پژوهش

۴.۱. سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در بستر نهادی

در ادبیات سیاست‌گذاری ارتباطی، توسعه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی صرفاً به ارتقای مهارت‌های فردی محدود نمی‌شود، بلکه به مجموعه‌ای از فعالیت‌های نهادی هماهنگ در حوزه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرا وابسته است. در بسیاری از کشورها، آموزش سواد رسانه‌ای در قالب شبکه‌ای از نهادهای مختلف شامل دستگاه‌های سیاست‌گذار فرهنگی، نظام آموزش رسمی، سازمان‌های رسانه‌ای، نهادهای مدنی و مراکز علمی پیگیری می‌شود. هر یک از این بازیگران باتوجه به مأموریت‌ها و ظرفیت‌های سازمانی خود، بخشی از فرایند آموزش، ترویج و توسعه

نهادی (مثلاً قوانین کپی رایت یا پروتکل‌های صیانت) با برنامه‌های آموزشی همسو نباشد، «گسست نهادی» رخ می‌دهد. بنابراین مفهوم هم افزایی نهادی به وضعیتی اشاره دارد که در آن فعالیت «نهاد الف» مثلاً تولید محتوای رسانه ای «مکمل و تقویت کننده «نهاد ب» نظام آموزش رسمی باشد و خنثی کننده آن نباشد.

۴.۴. پیوند آموزش رسمی و غیر رسمی در زیست بوم یادگیری

یکی از چالش‌های اصلی نهادی در ایران، تفکیک شدید میان آموزش رسمی و آموزش غیررسمی است. نظریه‌های نوین یادگیری رسانه‌ای تأکید دارند که سواد رسانه‌ای باید در یک «زیست بوم یادگیری مداوم» اتفاق بیفتد (پانگرازیو و سفتون-گرین^۹، ۲۰۲۱). نهادهای رسمی وظیفه انتقال مفاهیم پایه و تفکر انتقادی را بر عهده دارند، اما قدرت اصلی در کاربست نهادهای غیررسمی است. از این منظر نقش نهادهای واسطه مانند مراکز محله، فرهنگسراها و انجیوها در اتصال این دو حوزه آموزشی حیاتی است.

۴.۵. گذار از رویکر مراقبت گرایانه به رویکرد توانمندساز

در تحلیل فعالیت نهادها، دو پارادایم اصلی وجود دارد: ۱. رویکرد مراقبت گرایانه: که در آنها نهادها سواد رسانه‌ای را ابزاری برای ایمن سازی مخاطب در برابر آسیب‌ها- تهدیدها می‌بینند (معطوف به محدودسازی) ۲. رویکرد توانمندساز: که در آن سواد رسانه‌ای ابزاری برای مشارکت فعال، تولید محتوا و کنشگری شهروندی است (باکینگهام^{۱۰}، ۲۰۲۴).

تحلیل نهادی در این پژوهش نشان می‌دهد که هم افزایی تنها زمانی رخ می‌دهد که نهادهای مختلف بر سر یک رویکرد مشترک (توانمندسازی) توافق کنند و در غیر این صورت انسداد در اکوسیستم سواد رسانه‌ای ایجاد می‌شود.

۵. یافته‌های پژوهش

یافته‌ها در سه حوزه اصلی اقدامات نهادهای حاکمیتی؛ وضعیت آموزش رسمی (آموزش و پرورش و آموزش عالی)؛ وضعیت آموزش غیررسمی (انجمن‌ها و سازمان‌های مردم نهاد) قابل تبیین است:

سواد رسانه‌ای را بر عهده دارند (لیوینگستون^{۱۱}، ۲۰۱۸). از این منظر، سواد رسانه‌ای را می‌توان حاصل تعامل و تقسیم کار میان مجموعه‌ای از نهادهای فعال در حوزه فرهنگ، آموزش و رسانه دانست. نهادهای سیاست‌گذار وظیفه تدوین راهبردها و اسناد کلان را بر عهده دارند، نظام آموزش رسمی مسئولیت طراحی برنامه‌های درسی و آموزش مهارت‌ها را دنبال می‌کند، رسانه‌ها و پلتفرم‌های ارتباطی در حوزه تولید محتوا و فرهنگ سازی نقش ایفا می‌کنند و سازمان‌های مدنی و فرهنگی نیز می‌توانند در قالب برنامه‌های آموزشی و ترویجی به گسترش این مهارت‌ها در سطح جامعه کمک کنند (هابز^{۱۲}، ۲۰۱۷).

۲.۴. حکمرانی شبکه‌ای و هماهنگی میان سازمانی در حوزه‌های میان رشته‌ای نظیر سواد رسانه‌ای که با حوزه‌های آموزش، فرهنگ، فناوری و امنیت ملی گره خورده است، الگوهای سنتی حکمرانی (سلسله مراتبی) کارایی خود را از دست داده‌اند. رویکرد حکمرانی شبکه‌ای بر این پیش فرض استوار است که هیچ نهاد واحدی (حتی دولت) به تنهایی قادر به مدیریت چالش‌های زیست بوم رسانه‌ای نیست (استوکر^{۱۳}، ۲۰۱۷). در این مدل تمرکز اصلی بر «مدیریت پیوندها» میان سازمان‌های مختلف است. حکمرانی شبکه‌ای در سواد رسانه‌ای یعنی ایجاد ائتلافی از نهادهای دولتی (مانند آموزش و پرورش)، رسانه‌های رسمی، پلتفرم‌های دیجیتال و تشکل‌های مردم نهاد. موفقیت این شبکه نه در گرو فعالیت‌های مجزای هر نهاد، بلکه در گرو «ظرفیت تعاملی» و ایجاد زبان مشترک میان آنها برای کاهش موازی کاری و تضاد منافع است (کوپنجان و کلیژن^{۱۴}، ۲۰۲۳).

۳.۴. اکوسیستم نهادی و مفهوم هم افزایی^{۱۵} برای درک چرایی شکست یا موفقیت سیاست‌های سواد رسانه‌ای، باید آنها را در قالب یک اکوسیستم نهادی تحلیل کرد. این اکوسیستم شامل لایه‌های سیاست گذاری (کلان)، برنامه ریزی (میانی) و اجرا (خرد) است (فرو-میگس، ۲۰۲۳).

نظریه نهادگرایی جدید^{۱۶} تأکید می‌کند که نهادها صرفاً سازمان نیستند، بلکه مجموعه‌ای از قواعد، هنجارها و رویه‌هایی هستند که رفتار بازیگران را شکل می‌دهند (اسکات^{۱۷}، ۲۰۱۴). در اکوسیستم سواد رسانه‌ای، اگر قواعد

الف. تحلیل اقدامات نهادهای حاکمیتی

بر اساس «جدول ۳»، اقدامات نهادهای حاکمیتی در سه سطح قابل تفکیک است: سیاست‌گذاری کلان (شورای عالی فضای مجازی)، سطح اجرای آموزش رسمی (وزارت آموزش و پرورش)، سطح ترویجی و فرهنگی (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)

– اقدامات شورای عالی فضای مجازی: یافته‌ها نشان می‌دهد شورای عالی فضای مجازی با تدوین اسناد بالادستی و سیاست‌های کلان، جایگاه سواد رسانه‌ای را در سطح حکمرانی تثبیت کرده است. ایجاد مرکز ملی فضای مجازی و کمیسیون‌های تخصصی نیز نشانه‌ای از تلاش برای هماهنگی فرادستگاهی است. با این حال تحلیل داده‌ها سه چالش اصلی را آشکار می‌سازد:

– تعدد مراجع تصمیم‌گیر و همپوشانی وظایف
– ضعف ضمانت اجرایی مصوبات

– غلبه رویکرد مراقبت‌گرایانه بر رویکرد توانمندساز

جدول ۳. اقدامات نهادهای حاکمیتی در زمینه توسعه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی (محقق ساخته بر اساس یافته‌های پژوهش).

مقوله	زیر مقوله	مفاهیم
شورای عالی فضای مجازی	سیاست‌گذاری کلان	طرح سواد رسانه در سطح حکمرانی؛ توجه به ابعاد فرهنگی فضای مجازی
	تدوین اسناد بالادستی	سند راهبردی فضای مجازی
	هماهنگی بین نهادی	ایجاد مرکز ملی فضای مجازی؛ کمیسیون‌های تخصصی؛ هماهنگی ضعیف اجرایی
	پایش و رصد	رصد تحولات فرهنگی فضای مجازی؛ اصلاح سیاست‌ها بر اساس تحولات
وزارت آموزش و پرورش	گنجانیدن سواد رسانه در برنامه درسی	تألیف کتاب تفکر و سواد رسانه
	توانمندسازی مربیان	برگزاری دوره‌های ضمن خدمت معلمان؛ دانشگاه فرهنگیان؛ بسته‌های آموزشی معلمان؛ نشست‌های تخصصی؛
	آموزش مهارتی دانش‌آموزان	برگزاری المپیاد سواد رسانه؛ مسابقات تولید محتوا سواد رسانه در سطح منطقه‌ای و استانی
	رویکرد	مراقبت‌گرایانه و کنترلی
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	برنامه‌های فرهنگی ترویجی	همایش ملی سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی؛ جشنواره‌ها و رویدادها
	آموزش عمومی	دوره‌های کوتاه‌مدت؛ کارگاه‌های آموزشی

در مدل پارادایمی، این وضعیت به عنوان «شرایط علی» شکل‌گیری فقدان هم‌افزایی نهادی قابل تبیین است؛ زیرا سیاست‌ها در سطح کلان باقی‌مانده و به چرخه سیاست-اجرا متصل نشده‌اند.

– اقدامات وزارت آموزش و پرورش: ورود کتاب «تفکر و سواد رسانه‌ای» به پایه دهم، نقطه عطف رسمی شدن آموزش سواد رسانه‌ای در ایران است. همچنین برگزاری دوره‌های ضمن خدمت، المپیادها و مسابقات تولید محتوا نشان‌دهنده تلاش برای عملیاتی‌سازی برنامه درسی است. اما یافته‌ها حاکی از وجود شکاف میان تصمیم سیاسی و تحقق اهداف آموزشی است و این امر منجر به نهادینه‌سازی ناقص و اجرای نابرابر این درس شده است. در چارچوب نظریه زمینه‌ای، آموزش رسمی در وضعیت «اجرای ساختاری بدون پیوند اکوسیستمی» قرار دارد؛ یعنی اگرچه اقداماتی صورت گرفته اما این اقدامات در تعامل نظام‌مند با سایر اجزای اکوسیستم تعریف نشده‌اند.

– اقدامات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: فعالیت‌های وزارت ارشاد عمدتاً در قالب همایش‌ها، جشنواره‌ها، دوره‌های کوتاه‌مدت و برنامه‌های ترویجی صورت گرفته است. این اقدامات در سطح آگاهی‌بخشی و حساس‌سازی اجتماعی مؤثر بوده است. اما تحلیل‌ها نشان می‌دهد:

– ماهیت این برنامه‌ها مقطعی و رویدادمحور است
– پیوند ساختاری با آموزش رسمی برقرار نشده
– نظام ارزیابی اثرگذاری بلندمدت وجود ندارد.

در نتیجه نقش این نهاد بیشتر «گفتمان‌ساز» بوده تا «نهادینه‌سازی».

ب. وضعیت آموزش رسمی

– آموزش عالی: بر اساس «جدول ۴» (آموزش عالی)، سواد رسانه‌ای برای اولین بار در دانشگاه علمی-کاربردی در رشته‌های روابط عمومی، امور فرهنگی، تبلیغات و عکاسی تدریس شد. از نکات مثبت اقدامات دانشگاه علمی و کاربردی ایجاد گرایش‌های جدید همچون خبرنگاری دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی؛ برگزاری کارگاه‌های مهارت محور و تولید منابع آموزشی تخصصی است. اما چالش‌های اصلی عبارت‌اند از محدود بودن آموزش به حوزه‌های ارتباطی؛ عدم ارائه این درس در دانشگاه‌های دولتی و آزاد و ضعف میان آموزش نظری و مسائل واقعی زیست رسانه‌ای کشور.

جدول ۴. وضعیت آموزش عالی در زمینه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران (محقق ساخته بر اساس یافته‌های پژوهش).

مقوله	زیر مقوله	مفاهیم
وضعیت آموزش عالی	توسعه ساختارهای آموزشی و دانشگاهی	گنجاندن سواد رسانه‌ای در دانشگاه علمی و کاربردی (در رشته‌های امور فرهنگی و روابط عمومی)، راه اندازی گرایش‌های جدید تحصیلی در زمینه خبرنگاری دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی، مشارکت در تولید منابع آموزشی (شامل تهیه و تنظیم برنامه‌های درسی و اصطلاحات تخصصی مرتبط) اجرای دوره‌های آموزشی در زمینه سواد رسانه‌ای (آشنایی با اصول اولیه، برگزاری کارگاه‌های آموزشی محدود، آموزش تکنیک‌های تولید پادکست از جنبه فنی و تئوریک، و آشنایی با دیدگاه‌های نظری و عملی در حوزه سواد رسانه‌ای)
	طراحی و اجرای برنامه‌های مهارت محور و آموزشی	تفکر و سواد رسانه‌ای، رسانه‌شناسی، مبانی و کاربرد تبلیغ، رسانه‌ها و جنگ نرم، رسانه و سبک زندگی، و کارگاه فناوری‌های نوین

بنابراین، آموزش عالی در وضعیت «تمرکز تخصصی محدود» قرار دارد و هنوز به بخشی از مهارت عمومی دانشجویان تبدیل نشده است.

– آموزش و پرورش: تحلیل «جدول ۵» نشان می‌دهد وضعیت مدارس در زمینه آموزش سواد رسانه‌ای دو گانه است:

مدارس با عملکرد ضعیف

– تراکم بالای دانش آموز در کلاس‌ها

– نبود معلمان متخصص

– کنکور محوری بودن آموزش

– آزمون‌های حافظه محور

– رویکرد دانش محور به جای مهارت محور

در این مدارس آموزش سواد رسانه‌ای نادیده گرفته شده و به شکل واقعی نهادینه نشده است.

مدارس با عملکرد مناسب

– همکاری میان معلمان هنر، کامپیوتر و سواد رسانه

– برگزاری کارگاه‌های سواد رسانه‌ای برای والدین و معلمان

دروس دیگر

– مشارکت در المپیاد کشوری

– تجهیز کلاس‌ها

جدول ۵. وضعیت آموزش و پرورش در زمینه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران (محقق ساخته بر اساس یافته‌های پژوهش).

مقوله	زیر مقوله	مفاهیم
وضعیت آموزش عالی	توسعه ساختارهای آموزشی و دانشگاهی	جمعیت زیاد دانش آموزان در کلاس‌ها، عدم مشارکت فعال دانش آموزان در مباحث کلاسی، هزینه‌بر بودن این درس و کمبود امکانات آموزشی، ناآشنایی والدین با مفاهیم سواد رسانه‌ای، کمبود معلمان متخصص در این حوزه و استفاده از معلمان غیر مرتبط، تخصیص زمان درس به مباحث مرتبط با کنکور، و غفلت از نقش مهم رسانه در فرایند یادگیری و فعالیت‌های آموزشی.
	طراحی و اجرای برنامه‌های مهارت محور و آموزشی	آموزگارانی متخصص یا فارغ التحصیلان رشته‌های مرتبط، آموزش در پایه‌های مختلف، برگزاری کارگاه‌های آموزشی سواد رسانه‌ای برای معلمان سایر دروس، همکاری میان معلمان هنر و کامپیوتر با مربیان سواد رسانه‌ای، برگزاری کارگاه‌ها برای آشنایی والدین با مفاهیم سواد رسانه‌ای، تجهیز کلاس‌ها به ابزار و وسایل آموزشی، برپایی نمایشگاه‌های تولید محتوای رسانه‌ای در سطح منطقه و استان، و مشارکت در المپیاد ملی سواد رسانه‌ای.
وضعیت آموزش متوسطه	توسعه ساختارهای آموزشی و دانشگاهی	ارائه مثال‌های عملی، اهداف و پیشینه، توسعه تفکر انتقادی، بررسی اخبار و رسانه‌ها به طور تحلیلی، تکنیک‌ها و مهارت‌ها و کاربردهای آنها بر اساس ایدئولوژی‌ها، استراتژی‌ها و سیاست‌های حاکم، روش‌های اقناع، مفاهیم نظری و مبانی ارتباطات، موضوعات سواد رسانه‌ای، آموزش‌های رسانه‌ای، و نگرش‌های مصرف رسانه‌ای (شامل مسائل اعتیاد به اینترنت، امنیت کاربران، تفکر خلاق، نقد و تحلیل، و تأثیر سلبریتی‌ها).
	طراحی و اجرای برنامه‌های مهارت محور و آموزشی	تحلیل عملیاتی، آغاز نکردن با برنامه‌ریزی مصرف، تمرکز بر پرورش تفکر انتقادی و مهارت‌های اساسی، و توجه به موضوعات کاربردی بر اساس اصول پنج‌گانه سواد رسانه‌ای، فرایند بازنمایی، مدیریت جریان اخبار، و نقش رسانه‌ها در انتشار اطلاعات و تقویت کلیشه‌ها.
وضعیت آموزش ابتدایی	توسعه ساختارهای آموزشی و دانشگاهی	آزمون‌های کتبی مبتنی بر سؤالات سطحی و فاقد تحلیل، تمرکز صرف بر محتوای درسی بدون در نظر گرفتن خلاقیت دانش آموز برای کسب نمرات میان‌ترم و پایان ترم، عدم تطابق محتوای سواد رسانه‌ای با ویژگی‌های بومی، غفلت از تأثیرات مثبت تکنولوژی‌های رسانه‌ای، تفکیک شده بودن فصول و عدم انسجام بین آنها، رویکرد منفعلانه دانش آموزان، کم‌توجهی به به‌روزرسانی مداوم مطالب، حجم بالای تکالیف و مفید نبودن برخی تمرین‌ها، رسانه هراسی، الزام به ارائه چارچوب‌های خاص به مدرسین، ارزیابی توسط والدین بدون توجه به عمق یادگیری، وجود الگوهای آموزشی ثابت، بی‌توجهی به تنوع رسانه‌ها، نادیده گرفتن علائق دانش آموزان، ایجاد انگاره‌ها و برداشت‌های غیر واقعی، کمبود نیروی متخصص برای تدریس، تفاوت‌های جنسیتی و تمرکز بر معنایابی به جای پرورش مهارت‌های استدلالی و پرسشگری.

– برگزاری مسابقات تولید محتوا

– آموزش سواد رسانه در پایه‌های مختلف

فعالیت این مدارس نشان می‌دهد که ظرفیت اجرای

جدول ۶. نحوه فعالیت انجمن سواد رسانه‌ای در زمینه آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی (محقق ساخته بر اساس یافته‌های پژوهش).

مقوله	زیر مقوله	مفاهیم
تربیت و توانمندسازی	نوع سازمان و نحوه تأمین مالی	مردم‌نهاد و غیرانتفاعی، سرمایه‌گذاری اعضای هیئت‌امنا، پرداخت حق عضویت
	مجوز فعالیت	کسب مجوز از سوی وزارت کشور ۱۳۹۶
	نوع فعالیت	فعالیت‌های غیرسیاسی، رعایت قوانین جمهوری اسلامی، سطح فعالیت ملی
	سطح همکاری انجمن	همکاری با استانداری‌ها، دانشگاه علمی کاربردی، سازمان‌های فرهنگی و هنری شهرداری تهران
	تقسیم‌بندی اعضا	اعضای تشویقی، عضو عادی غیررسمی، عضویت افتخاری، عضویت رسمی، مدیرعامل، هیئت‌امنا
توسعه و پایداری	کارکردهای اصلی انجمن	ایجاد روابط شبکه‌ای با مؤسسات مرتبط با سواد رسانه‌ای، گفتمان‌سازی برای ارائه راه‌حل‌های اجتماعی و اقتصادی
	معرفی معاونت‌ها	معاونت پژوهشی، معاونت آموزشی، معاونت اجرایی
	معرفی کارگروه‌های انجمن	کارگروه خانواده، مشاوره و سلامت اجتماعی؛ کارگروه سواد بصری و رسانه‌های تصویری؛ کارگروه فرهنگ و تعلیم و تربیت؛ کارگروه فضای مجازی و رسانه‌های دیجیتال؛ کارگروه سواد رسانه‌ای و اقتصاد؛ کارگروه پایش محتوای رسانه‌ای؛ کارگروه سیاست داخلی و خارجی
ارائه خدمات	فعالیت‌های اجرایی	ارائه طرح درس سواد رسانه‌ای، الگوسازی آموزشی سالانه، تربیت نیروی متخصص، برگزاری دوره‌های دانشگاهی، برگزاری دوره‌های تبلیغی و ترویجی، تولید محتوای رسانه‌ای اینفوگرافیک، ترجمه و تألیف کتاب، مقالات پژوهشی، برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی، حمایت از پژوهش‌های مرتبط
	موانع، مشکلات و نقاط ضعف انجمن	کمبود مهارت‌آموزی، ضعف در مطالبه‌گری در برابر حاکمیت، وابستگی مالی به دولت، اختلافات داخلی بین اعضا، عملکرد جزیره‌ای، ارتباط ضعیف با آموزش رسمی و سایر انجمن‌های داخلی و بین‌المللی

موفق آموزش کتاب تفکر و سواد رسانه‌ای وجود دارد، اما این ظرفیت «ساختاری و فراگیر» نیست و بنا بر تصمیمات و رویکرد مدیر مدارس است.

در سطح تحلیل محوری، می‌توان گفت آموزش و پرورش در وضعیت «نهادینه‌سازی ناقص و اجرای نابرابر» قرار دارد؛ یعنی اجرای برنامه وابسته به رویکرد مدارس است و نظام هماهنگ ملی در آن دخیل نیست.

مصاحبه شوندگان در رابطه با محتوای آموزشی، به نقاط ضعف و قوت کتاب پایه دهم اشاره کرده‌اند. از نظر آنها نقاط مثبت کتاب، تمرکز بر تحلیل عملی، عدم شروع آموزش با برنامه‌ریزی مصرف، پرورش تفکر انتقادی و مهارت‌های کاربردی، و توجه به اصول پنج‌گانه سواد رسانه‌ای است. همچنین، مفاهیمی مانند بازنمایی، مدیریت اخبار، و بررسی تأثیر رسانه‌ها در شکل‌گیری کلیشه‌ها، از دیگر ویژگی‌های مثبت این کتاب است. اما در مقابل، مصاحبه‌شوندگان نقاط ضعفی همچون سؤالات حافظه محور در آزمون‌ها، تأکید صرف بر چارچوب درسی بدون توجه به مشارکت دانش‌آموزان و پرورش خلاقیت، عدم بومی‌سازی محتوا، غفلت از تأثیر مثبت تکنولوژی رسانه‌ای، و رویکرد منفعلانه دانش‌آموزان در یادگیری را مطرح کرده‌اند. علاوه بر این، حجم بالای تکالیف، رسانه‌های هراسی، و نبود نیروی متخصص برای تدریس، از جمله چالش‌هایی است که بر کیفیت آموزش این درس تأثیر منفی گذاشته است. در مجموع این کتاب چون با مسائل روز پیش می‌رود حداقل هر دو سال باید مورد بازنگری قرار گیرد و به‌روزرسانی شود.

ج. وضعیت آموزش غیر رسمی

– انجمن سواد رسانه‌ای: بر اساس «جدول ۶» انجمن سواد رسانه‌ای دارای ساختار رسمی، معاونت‌های تخصصی و کارگروه‌های متنوع است و فعالیت‌هایی از قبیل تربیت مربی، تولید محتوای رسانه‌ای، تدوین طرح درس، حمایت از پژوهش‌ها، شرکت در برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی به‌منظور ترویج سواد رسانه‌ای انجام می‌دهد. مشارکت کنندگان در مصاحبه‌ها به چالش‌هایی از قبیل وابستگی مالی، ضعف مطالبه‌گری، اختلافات داخلی، کمبود مکانیسم جذب و نگهداشت اعضای فعال، عملکرد جزیره‌ای، همکاری‌های مقطعی با نهادهایی از قبیل استانداری و شهرداری‌ها و ارتباط ضعیف با آموزش رسمی و نهادهای

مردم‌نهاد و همچنین همکاری با انجمن‌های سواد رسانه‌ای بین‌المللی اشاره کردند. در مدل اکوسیستم این نهاد دارای ظرفیت بالقوه بالا ولی انسجام پایین و ضعف در اتصال به بازوهای حکومتی و رسمی است.

طبق «جدول ۷» سازمان‌های مردم‌نهاد دوره‌های حضوری و آنلاین برگزار می‌کنند. همچنین مربیان چند سطحی تربیت می‌کنند و تولید محتوای متنوع در زمینه‌های کتاب، نرم‌افزار، بازی‌های رایانه‌ای و انیمیشن دارند. از نقاط قوت آنها می‌توان به انعطاف‌پذیری بالا، مهارت محوری، دسترسی به مخاطبان متنوع اشاره کرد.

وزارت آموزش و پرورش) آموزش رسمی (مدارس و آموزش عالی) و آموزش غیررسمی (انجمن و سازمان‌های مردم‌نهاد) است؛ اما این سطوح فاقد سازوکار منسجم تقسیم کار، هماهنگی راهبردی و بازخورد سیاست-اجرا هستند. در نتیجه علی‌رغم تعدد اقدامات، انسجام ساختاری شکل نگرفته است.

شرایط علی

عواملی که در شکل‌گیری پدیده محوری دخیل بوده‌اند عبارت‌اند از:

- تعدد مراکز تصمیم‌گیری و همپوشانی وظایف در سطح حکمرانی

- ضعف ضمانت اجرایی مصوبات و اسناد بالادستی
- غلبه رویکرد مراقبت‌گرایانه و کنترلی بر رویکرد توانمندساز
- نبود متولی واحد و رسمی برای راهبری ملی سواد رسانه‌ای
- ضعف پیوند سیاست‌گذاری کلان با نظام اجرا در مدارس و دانشگاه‌ها

از نظر مصاحبه‌شوندگان سازمان‌های مردم‌نهاد با چالش‌هایی از قبیل بازاری شدن فعالیت‌ها، تولید محتوا بر اساس ذائقه و گرایش سیاسی مخاطب، به‌روزرسانی نامنظم و ارتباط ضعیف با نهادهای حاکمیتی و آموزش رسمی روبروست و در سطح تحلیلی این سازمان‌ها نقش بازوی مهارتی اکوسیستم را دارند؛ اما به دلیل نبود راهبرد مشترک ملی به‌صورت پراکنده و سلیقه‌ای عمل می‌کنند.

۷. جمع‌بندی تحلیلی یافته‌ها در چارچوب مدل پارادایمی بر اساس کدگذاری محوری، مدل پارادایمی پژوهش به‌صورت زیر قابل تبیین است.

پدیده محوری:

فقدان هم‌افزایی نهادی در اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی
اکوسیستم موجود متشکل از سه سطح حکمرانی فرهنگی (شورای عالی فضای مجازی، وزارت فرهنگ و ارشاد،

جدول ۷. نحوه فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی (محقق ساخته بر اساس یافته‌های پژوهش).

مقوله	زیر مقوله	مفاهیم
فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد	نوع سازمان / نحوه تأمین مالی	مردم‌نهاد غیرانتفاعی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی، همایش‌ها، تولید محتوا
	مجوز فعالیت	تحت نظارت وزارت ورزش و جوانان (اغلب از سال ۱۳۹۲)، سازمان تبلیغات اسلامی
	نوع فعالیت	ارائه راه‌حل‌های اجتماعی (ایجاد اکوسیستم جدید و کسب‌وکار اینترنتی)، افزایش توانمندی‌های فردی (شغلی، سواد، مهارت تحلیل پیام و نشانه‌شناسی)، اصلاحات ساختاری (بازسازی فضای مجازی و نظام)، تربیت مربی سواد رسانه‌ای، تولید دانش بومی، انجام پژوهش‌های مرتبط
	سطح همکاری	همکاری با ارگان‌ها، مراکز دیگر استان‌ها، مدارس
	مخاطبان	انجمن اولیا و مربیان، بسیج، دانش‌آموزان، دبیران، کارمندان و نیروهای ستادی، مخاطب خاص و عادی
	فعالیت‌های اجرایی مؤسسات	تربیت مربی متخصص کتاب سواد رسانه‌ای پایه دهم، تولید محتوا، ارائه طرح درس، طراحی نمونه سؤالات، تولید پاورپوینت برای معلمان، پژوهش‌های نظری و کاربردی (تجربه‌نگاری کارگاه‌ها، تدوین نظام جامع آموزشی)، تأسیس کانون مربیان، تولیدات رسانه‌ای (تلویزیونی، رادیویی، چندرسانه‌ای)، راه‌اندازی گروه تخصصی مطالعات سواد رسانه‌ای، تولیدات محتوایی (تألیف، ترجمه، مقالات، بسته‌های آموزشی، نرم‌افزارها، بازی‌های رایانه‌ای)، برگزاری جشنواره‌ها و ارائه خدمات مشاوره‌ای
	فعالیت‌های آموزشی	حوزه آموزش حضوری (تربیت مربی، اردوهای خانوادگی و آموزشی، طراحی بازی‌ها، برگزاری کارگاه‌های آموزشی)، حوزه آنلاین (کانال‌های پرسش و پاسخ)
		معلم پژوهشگر، تولید محصولات آموزشی، طراحی مدل‌های آموزشی، محیط تربیتی (سینما، بازی‌های رایانه‌ای، سواد رسانه‌ای)، طراحی و برگزاری رویدادهای تخصصی، دوره‌های آنلاین تربیت مربی و تولید محتوا
		رژیم مصرف رسانه‌ای، مبانی سواد رسانه‌ای، سواد بازی‌های کامپیوتری، مدیریت خانواده و رسانه، والدین و سواد رسانه‌ای، آینده‌پژوهی رسانه‌ها، تکنیک‌های اقناعی، تفکر نقاد، نظریات رشد و یادگیری، سواد خبری، سواد بصری
		سطح اول (مبتدی): مدرس؛ سطح دوم: معلم؛ سطح سوم (عالی): مربی.
		عمومی، تخصصی، عالی (برای هر نوع مخاطب محتوا در نظر گرفته شده)
	نقاط ضعف	بازاری بودن، کارکرد جزیره‌ای، تولید محتوا بر اساس ذائقه مخاطبان، مشکل در به‌روزرسانی محتوا، رسانه‌شناسی، ارتباط ضعیف با انجمن‌ها
	نقاط مثبت	تربیت مربیان کتاب سواد رسانه‌ای پایه دهم در سطح کشور، برگزاری دوره‌های سواد رسانه‌ای ویژه والدین و سازمان‌ها و ارگان‌ها، تولید محتوا در حوزه‌های مکتوب، رسانه‌های پخش، شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های رایانه‌ای، انیمیشن و فیلم کوتاه

در این چارچوب، سیاست‌گذاری بیشتر در سطح اسناد باقی‌مانده و به چرخه بازخورد عملیاتی متصل نشده است.

شرایط زمینه‌ای

بسترهایی که پدیده در آن شکل گرفته‌اند:

- ساختار متمرکز و بخشی‌نگر نظام حکمرانی فرهنگی
- کنکور محوری و تراکم برنامه‌های درسی در آموزش رسمی
- کمبود معلمان متخصص و ضعف زیرساخت‌های آموزشی
- وابستگی مالی و محدودیت مطالبه‌گری و اختلافات داخلی در نهادهای مدنی
- ارائه این درس صرفاً در دانشگاه علمی و کاربردی و عدم ارائه آن در دیگر دانشگاه‌ها

این شرایط زمینه‌ای سبب شده حتی اقدامات مثبت مانند تألیف کتاب تفکر و سواد رسانه‌ای یا فعالیت‌های انجمن‌ها به‌صورت پراکنده و نابرابر اجرا شود

شرایط مداخله‌گر

عواملی که با شدت یا ضعف پدیده را تحت‌تأثیر قرار می‌دهند:

- نگرش مدیران مدارس به اهمیت سواد رسانه‌ای
- تفاوت میان مدارس دولتی و غیردولتی در امکانات اجرا
- میزان تعامل درون مدرسه‌ای میان معلمان هنر، کامپیوتر و سواد رسانه
- تحولات سریع فناوری و زیست‌بوم دیجیتال
- سطح آگاهی و مشارکت والدین
- این عوامل باعث شکل‌گیری «دوگانگی عملکردی» در مدارس و «تمرکز تخصصی محدود» در آموزش عالی شده‌اند.

راهبردها

در پاسخ به شرایط فوق راهبردهای کنشگران در سه سطح قابل‌مشاهده است:

الف. سطح حکمرانی

- تدوین اسناد بالادستی
- برگزاری همایش‌ها و برنامه‌های ترویجی
- ایجاد کمیسیون‌ها و شوراهای تخصصی

ب. سطح آموزش رسمی

- بروز رسانی کتاب‌درسی
- برگزاری دوره‌های ضمن خدمت و بروز رسانی مطالب آموزشی
- اجرای المپیادها؛ مسابقات تولید محتوا و ارتباط با رسانه‌ها برای پخش آثار برجسته

ج. سطح آموزش غیررسمی

- تربیت مربی متخصص
- تولید محتوای رسانه‌ای متنوع
- برگزاری کارگاه‌های حضوری و آنلاین در سطوح مخاطبان مختلف
- ارتباط و همکاری بین نهادهای مدنی سواد رسانه‌ای داخلی و خارجی
- بااین‌حال، این راهبردها فاقد چارچوب شبکه‌ای مشترک و هم‌افزایی ملی هستند.

پیامدها

پیامدها را می‌توان در دودسته وضعیت موجود و مطلوب دسته‌بندی کرد:

پیامدهای وضعیت موجود:

- نهادینه‌سازی نابرابر آموزش سواد رسانه‌ای
- پراکندگی نهادی و موازی‌کاری
- کاهش اثربخشی سیاست‌ها
- تقلیل سواد رسانه‌ای به رویکرد مراقبتی
- شکاف میان اهداف سندی و اجرایی

پیامدهای مطلوب (در صورت تحقق هم‌افزایی):

- شکل‌گیری اکوسیستم هماهنگ و چندسطحی
- پیوند پایدار میان سیاست‌گذاری، آموزش رسمی و جامعه مدنی
- تقویت تفکر انتقادی و کنشگری آگاهانه
- ارتقای تاب‌آوری شناختی جامعه

۸. نظریه برخاسته از داده‌ها

بر اساس یکپارچه‌سازی مقولات، نظریه «هم‌افزایی حکمرانی و آموزش در سواد رسانه‌ای» صورت‌بندی شد. این نظریه بیان

در این چارچوب حکمرانی نقش تنظیم‌گر و تسهیل‌گر شبکه را ایفا می‌کند؛ آموزش رسمی در بستر نهادهای سازی مهارت‌های انتقادی است؛ آموزش غیررسمی بازوی مهارتی و نوآور اکوسیستم محسوب می‌شود. فقدان اتصال میان این سه سطح علت اصلی ناکارآمدی کنونی است.

می‌کند که توسعه پایدار سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران تنها در قالب یک اکوسیستم حکمرانی شبکه‌ای امکان‌پذیر است؛ اکوسیستمی که در آن تقسیم کار نهادی، شفافیت سیاسی، بازخورد مستمر میان سیاست و اجرا و توانمندسازی کنشگران آموزشی به‌صورت نظام‌مند برقرار باشد.

مدل فقدان هم‌افزایی نهادی اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف تحلیل اکوسیستم آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران و ارائه مدلی راهبردی برای ارتقای آن، نشان داد که مسئله اصلی در توسعه سواد رسانه‌ای در ایران فقدان فعالیت نیست، بلکه مشکل فقدان هم‌افزایی نهادی میان سطوح مختلف حکمرانی فرهنگی، آموزش رسمی و آموزش غیررسمی است. یافته‌ها بیانگر آن است که پراکندگی کارکردی، همپوشانی وظایف، نبود متولی مشخص و ضعف پیوند سیاست و اجرا مانع از شکل‌گیری یک اکوسیستم منسجم و پایدار در این زمینه شده است.

در سطح حکمرانی، باوجود تدوین اسناد و چارچوب‌های کلان از سوی نهادهای سیاست‌گذار، ضعف ضمانت اجرایی و غلبه رویکرد کنترلی و مراقبت گرایانه، مانع از تبدیل سیاست‌ها به سازوکارهای توانمندساز شده است. در سطح آموزش رسمی نیز، بروز رسانی نکردن محتوای درسی، محدودشدن درس سواد رسانه‌ای به یک درس عمدتاً اختیاری در یک پایه تحصیلی با ساعات آموزشی محدود، کمبود معلمان متخصص در نقش تسهیلگر، کنکور محوری بودن مدارس و اتخاذ رویکرد حافظه محور در ارزیابی، موجب نهادینه‌سازی نابرابر و اجرای وابسته به اراده‌های درون‌سازمانی شده است. در آموزش عالی تمرکز صرفاً دانشگاه علمی کاربردی و محدود به برخی رشته‌های ارتباطی و فقدان رویکرد بین‌رشته‌ای، مانع از تبدیل سواد رسانه‌ای به یک مهارت عمومی در سطح دانشگاهی شده است. در مقابل در آموزش غیررسمی، انجمن و سازمان‌های مردم‌نهاد از ظرفیت‌های بالای مهارت‌محوری، انعطاف‌پذیری و تولید محتوای بومی برخوردارند؛ اما به دلیل نبود چارچوب هماهنگ و ارتباط ساختاری ضعیف با نهادهای رسمی، نقش آنها در سطح کلان محدود مانده است.

بر اساس تحلیل پارادایمی داده‌ها مقوله محوری «فقدان هم‌افزایی نهادی» در بستر شرایط علی (تعدد مراکز تصمیم‌گیری، ضعف ضمانت اجرا، نبود متولی واحد غلبه رویکرد رسانه مراقبت گرایانه و کنترلی و ضعف پیوند سیاست‌گذاری کلان با نظام اجرا در مدارس و دانشگاه) شرایط زمینه‌ای (ساختار متمرکز حکمرانی، کمبود زیرساخت و نیروی انسانی، کنکور محوری، برنامه‌های درسی در آموزش رسمی، وابستگی مالی و محدودیت مطالبه‌گری و اختلافات داخلی در نهادهای مدنی، ارائه این واحد درسی صرفاً در دانشگاه علمی و کاربردی و تعلل

در ارائه در دانشگاه‌های دیگر) و شرایط مداخله‌گر (نگرش مدیران نسبت به این درس، تفاوت امکانات مدارس، تحولات سریع فناوری و سطح آگاهی والدین) شکل گرفته و به راهبردهایی پراکنده و پیامدهایی همچون نهادینه‌سازی نابرابر و کاهش اثربخشی منجر شده است.

براین اساس پژوهش حاضر نظریه «هم‌افزایی حکمرانی و آموزش در سواد رسانه‌ای» را به عنوان چارچوب تبیینی و راهبردی پیشنهاد می‌کند. این نظریه بر شکل‌گیری حکمرانی شبکه‌ای، تقسیم کار شفاف، ایجاد سازوکار بازخورد میان سیاست و اجرا، توانمندسازی معلمان و اتصال ساختاری آموزش رسمی و غیررسمی تأکید دارد. در این چارچوب توسعه پایدار سواد رسانه‌ای نه از مسیر اقدامات مقطعی و جزیره‌ای، بلکه از طریق بازاریابی اکوسیستم آموزشی در قالب شبکه‌ای چندسطحی و هماهنگ محقق می‌شود.

در مجموع نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ارتقای سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در ایران مستلزم گذار از نگاه بخشی و واکنشی به رویکردی کل‌نگر، مشارکتی و مبتنی بر حکمرانی شبکه‌ای است. تحقق این تحول می‌تواند زمینه‌ساز پرورش شهروندانی آگاه، نقاد، و مسئول در مواجهه با زیست‌بوم پیچیده رسانه‌ای و در نهایت تقویت تاب‌آوری شناختی و فرهنگی جامعه ایرانی باشد.

پیشنهادهای راهبردی پژوهش

بر مبنای مدل پارادایمی پژوهش و نظریه «هم‌افزایی حکمرانی و آموزش» پیشنهادها راهبردی زیر ارائه می‌گردد.

۱. سطح حکمرانی (کلان)

- ایجاد «شورای ملی راهبری سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی» با تقسیم کار شفاف میان دستگاه‌ها، این شورا می‌تواند زیر نظر شورای عالی فضای مجازی یا شورای عالی انقلاب فرهنگی فعالیت کنند تا از ظرفیت سیاست‌گذاری کلان و ضمانت اجرایی کافی برخوردار باشند. شورا پیشنهاد می‌شود اعضا شامل نمایندگان وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز ملی فضای مجازی، نمایندگان دانشگاه‌ها و انجمن‌های علمی و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه رسانه و آموزش باشند تا امکان مشارکت هم‌زمان نهادهای سیاست‌گذار، آموزشی و مدنی فراهم شود.

۳. پیوند ساختاری آموزش رسمی و غیررسمی

- شبکه‌سازی انجمن‌ها و تقویت همکاری ساختاری با آموزش رسمی
- استانداردسازی و اعتباربخشی به محتوای آموزشی
- بهره‌گیری از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد در آموزش والدین و مهارت‌های کاربردی

۴. زیر ساخت و عدالت اجتماعی

- توسعه زیر ساخت دیجیتال مدارس کم‌برخوردار
- تولید محتوای بومی و به‌روز
- اجرای برنامه‌های عمومی ترویج سواد رسانه‌ای
- جمع‌بندی: توسعه پایدار سواد رسانه‌ای در ایران مستلزم عبور از سیاست‌های پراکنده و واکنشی و حرکت به‌سوی حکمرانی شبکه‌ای، تقسیم کار نهادی و پیوند ساختاری آموزش رسمی و غیررسمی است. رویکردی که بتواند میان سیاست‌گذاری، آموزش و کنشگری اجتماعی پیوندی پایدار و اثربخش ایجاد کند.

- وظایف اصلی این شورا می‌تواند شامل تدوین نقشه راه ملی سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، تدوین استانداردهای آموزشی و محتوایی، حمایت مالی و حقوقی از برنامه‌های آموزشی و ایجاد سازوکار ارتباطی میان آموزش رسمی و غیررسمی باشد.
- گذار از رویکرد کنترلی و مراقبت گرایانه به رویکرد توانمندساز و مهارت‌محور

۲. توانمندسازی نظام آموزش رسمی

- تبدیل سواد رسانه‌ای به مؤلفه‌ای پیوسته از مدرسه تا دانشگاه (مدل تلفیقی)
- بازنگری محتوای کتاب‌های درسی حداقل هر دو سال یک‌بار
- تربیت نظام‌مند معلمان متخصص و ارائه گواهی حرفه‌ای در سطح داخلی و بین‌المللی
- جایگزینی ارزشیابی حافظه محور با ارزیابی عملکردی و پروژه‌ای
- افزایش ساعات آموزشی در مدارس و دانشگاه‌ها

پی‌نوشت‌ها

1. Strauss&Corbin	2. Livingstone	3. Hobbs	4. Stoker
5. Koppenjan&Klijn	6. Synergy	7. New Institutionalism	8. Scott
9. Pangrazio& Sefton- Green	10. Buckingham		

فهرست منابع

- آذری، ل. (۱۴۰۲)، روش‌های اجرا و تأثیرگذاری سند تحول بنیادین براساس اهمیت رسانه و سواد رسانه‌ای در آموزشی، دومین همایش ملی مطالعات خانواده و مدرسه، بندرعباس.
- اسکندری، ح. (۱۳۹۵)، سواد رسانه‌ای: برنامه درسی مغفول در آموزش عالی، *فصلنامه فناوری برنامه درسی*، ۱.
- باهنر، ن. (۱۳۹۲)، تحلیل سیاست‌های سواد رسانه‌ای در سه نهاد فرهنگی و ارتباطی ایران، *فصلنامه رسانه و فرهنگ*، ۳ (۲).
- ساعی، م. و همکاران. (۱۴۰۰)، تحلیل موانع توسعه آموزش سواد رسانه‌ای در مدارس ایران از دیدگاه سیاست‌گذاران، مجریان و کارشناسان رسانه، *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای ارتباطات و رسانه*، ۴ (۱۴).
- صمدی، م. (۱۳۹۹)، تحلیل گزاره‌های سیاستی سواد رسانه‌ای در اسناد تحول آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه دین و ارتباطات*، ۲۸ (ویژه‌نامه ۱).
- فتح‌آبادی، ب. (۱۳۹۸)، بررسی آموزش سواد رسانه‌ای در اتحادیه اروپا و ارائه مدل مطلوب برای نظام آموزشی ایران، *رساله دکتری*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- عزیزی، م. (۱۴۰۰)، مطالعه تطبیقی سیاست‌گذاری برنامه درسی سواد رسانه‌ای در نظام‌های آموزشی کشورهای پیشرو و ایران، *فصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۴ (۱).
- علوی‌پور، مهدی. (۱۳۹۹)، سیاست‌گذاری سواد رسانه‌ای در ایران: چالش‌ها و ظرفیت‌ها، *فصلنامه رسانه و فرهنگ*، ۱۰ (۱).
- عین‌اللهی، ت.؛ خجسته‌باقرزاده، ح.؛ محرمی، ت.؛ فرهنگی، ع. ا. (۱۴۰۴)، طراحی الگوی بومی سیاست‌گذاری محتوای رسانه‌های اجتماعی براساس اسناد بالادستی، *مطالعات راهبردی ارتباطات*، ۵ (۳)، ۷-۲۱. <https://doi.org/10.22034/rcc.2025.2054783.1210>

محمدی، ح.؛ نصراللهی، ا. (۱۴۰۳). راهبردهای شورای عالی فضای مجازی در سیاست‌گذاری رسانه‌های ارتباطی نوین، *فصلنامه راهبرد اجتماعی-فرهنگی*، ۱۰ (۳۸).

نجمه زعیم، ب.؛ ربیعی، ا.؛ کریمی، م.؛ ولیخانی دهقانی، م. (۱۴۰۴). تحلیل تطبیقی سواد رسانه‌ای، آموزش رسانه‌ای و تربیت رسانه‌ای و ارائه مدل بومی تربیت رسانه‌ای برای دانش‌آموزان تهران، *فصلنامه علمی مطالعات راهبردی ارتباطات*، ۵ (۳). <https://doi.org/10.22034/rcc.2025.2064208.1225>

نصیری، ب.؛ عقلی، و. (۱۳۹۱). بررسی آموزش سواد رسانه‌ای در کانادا و ژاپن، *نوآوری‌های آموزشی*، ۱۱ (۴۱).
نورانی، ز. (۱۴۰۳). طراحی الگوی سواد رسانه‌ای در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶۲.
هاشمی، ش. (۱۳۹۳). بررسی نقش رسانه در نظام آموزشی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش: تأکید بر ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای، *فصلنامه رسانه*، ۲ (۴).

فهرست منابع لاتین

- Buckingham, D. (2024). *Media education: Literacy, learning and contemporary culture*. Polity Press.
- Caprino, M. P., & Martinez-Cerda, J. F. (2016). *Media literacy in Brazil: Experiences and models in non-formal education*. Comunicar, 24.
- Corbin, J. M., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Sage Publications.
- Frou-Miggs, D. (2023). *Media and information literacy in digital environments*. Routledge.
- Hobbs, R. (2017). *Create to learn: Introduction to digital literacy*. Wiley-Blackwell.
- Kacinova, V. (2023). Non-formal education focused on the development of critical thinking and media literacy. *Journal of Education Culture and Society*, 14(1), 312–326.
- Kanizaj, I. (2017). The role of civil society organizations in promoting media literacy, transliteracy, and media and information literacy in the EU. *Revista Fuentes*. <https://doi.org/10.12795/revistafuentes.2017.19.2.05>
- Koppenjan, J., & Klijn, E. H. (2023). *Managing uncertainties in networks: A network approach to problem solving and decision making*. Routledge.
- Livingstone, S. (2018). Audiences in an age of datafication: Critical questions for media research. *Television & New Media*, 20(2), 170–183.
- Pangrazio, L., & Sefton-Green, J. (2021). Digital rights, digital citizenship and digital literacy: What's the difference? *Journal of New Approaches in Educational Research*, 10(1), 15–27.
- Renés-Arellano, P., Aguaded, I., & Hernández-Serrano, M. J. (2021). The revolutionary media education decade: From UNESCO to the ALFAMED curriculum for teacher training. In *Teacher Education in the 21st Century: Emerging Skills for a Changing World*.
- Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations: Ideas, interests, and identities* (4th ed.). Sage Publications.
- Stix, D. C., & Jolls, T. (2020). Promoting media literacy learning: A comparison of various media literacy models. *Media Education*, 11(1), 15–23.
- Stoker, G. (2017). Governance as theory: Five propositions. *International Social Science Journal*, 50(155), 17–28.
- UNESCO. (n.d.). UNESCO launches multistakeholder action plan to empower users on digital platforms. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-launches-multistakeholder-action-plan-empower-user-digital-platform>
- Voitovych, N., & Kitsa, M. (2025). Media education and media literacy as a factor in combating disinformation. *Journal Media*, 6(4), 188. <https://doi.org/10.3390/journalmedia6040188>
- World Economic Forum. (2025). *Rethinking media literacy: A new ecosystem model for information integrity*.

References

- Alavi-Pour, M. (2020). Media literacy policymaking in Iran: Challenges and capacities. *Media and Culture Quarterly, Research Institute for Humanities and Cultural Studies*, 10(1). [In Persian]
- Azari, L. (2023). Methods of implementing and influencing the fundamental transformation document based on the importance of media and media literacy in the education system. Second National Conference on Family and School Studies, Bandar Abbas. [In Persian]
- Azizi, M. (2021). A comparative study of media literacy curriculum policy in the education systems of leading countries and Iran. *Sociology of Education Quarterly*, 4(1). [In Persian]
- Bahonar, N. (2013). Analysis of media literacy policies in three cultural and communication institutions in Iran. *Media and Culture Quarterly*, 3(2). [In Persian]

- Buckingham, D. (2024). *Media education: Literacy, learning and contemporary culture*. Polity Press.
- Caprino, M. P., & Martinez-Cerda, J. F. (2016). Media literacy in Brazil: Experiences and models in non-formal education. *Comunicar*, 24.
- Corbin, J. M., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Sage Publications
- Einollahi, T., Khojasteh Bagherzadeh, H., Moharrami, T., & Farhangi, A. A. (2025). Designing a native model for policymaking of social media content based on upstream documents. *Strategic Communication Studies*, 5(3), 7–21. <https://doi.org/10.22034/rcc.2025.2054783.1210>
- Eskandari, H. (2016). Media literacy: A neglected curriculum program in higher education. *Curriculum Technology Quarterly*, 1. [In Persian]
- Fath-Abadi, B. (2019). A study of media literacy education in the European Union and presenting a desirable model for Iran's education system (Doctoral dissertation, University of Science and Research). [In Persian]
- Frou-Miggs, D. (2023). *Media and information literacy in digital environments*. Routledge.
- Hashemi, Sh. (2014). Examining the role of media in the educational system of the Fundamental Transformation Document of Education: Emphasis on the necessity of media literacy education. *Media Quarterly*, 25(4). [In Persian]
- Hobbs, R. (2017). *Create to learn: Introduction to digital literacy*. Wiley-Blackwell.
- Kacinova, V. (2023). Non-formal education focused on the development of critical thinking and media literacy. *Journal of Education Culture and Society*, 14(1), 312–326.
- Kanizaj, I. (2017). The role of civil society organizations in promoting media literacy, trans literacy, and media and information literacy in the EU. *Revista Fuentes*. <https://doi.org/10.12795/revistafuentes.2017.19.2.05>
- Koppenjan, J., & Klijn, E. H. (2023). *Managing uncertainties in networks: A network approach to problem solving and decision making*. Routledge.
- Livingstone, S. (2018). Audiences in an age of datafication: Critical questions for media research. *Television & New Media*, 20(2), 170–183.
- Mohammadi, H., & Nasrollahi, A. (2021). Strategies of the Supreme Council of Cyberspace in policymaking for new communication media. *Social-Cultural Strategist Quarterly*, 10(38). [In Persian]
- Nadjmeh Zaeem, B., Rabiei, A., Karimi, M., & Valikhani Dehaghani, M. (2025). A comparative analysis of media literacy, media education, and media training, and presenting a native media training model for Tehran students. *Scientific Quarterly of Strategic Communication Studies*, 5(3). <https://doi.org/10.22034/rcc.2025.2064208.1225>. [In Persian]
- Nasiri, B., & Aqili, V. (2012). A study of media literacy education in Canada and Japan. *Educational Innovations*, 11(41). [In Persian]
- Nourani, Z. (2024). Designing a media literacy model in the education system of the Islamic Republic of Iran. *Research in Issues of Islamic Education*, 62. [In Persian]
- Pangrazio, L., & Sefton-Green, J. (2021). Digital rights, digital citizenship and digital literacy: What's the difference? *Journal of New Approaches in Educational Research*, 10(1), 15–27.
- Renés-Arellano, P., Aguada, I., & Hernández-Serrano, M. J. (2021). The revolutionary media education decade: From UNESCO to the AL famed curriculum for teacher training. In *Teacher Education in the 21st Century: Emerging Skills for a Changing World*.
- Saei, M., et al. (2021). Analysis of barriers to the development of media literacy education in Iranian schools from the perspective of policymakers, implementers, and media experts. *Interdisciplinary Studies of Communication and Media Quarterly*, 4(14). [In Persian]
- Samadi, M. (2021). Analysis of media literacy policy propositions in the transformational documents of education in the Islamic Republic of Iran. *Religion and Communication Biquarterly*, 28(Special Issue 1). [In Persian]
- Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations: Ideas, interests, and identities* (4th ed.). Sage Publications.
- Stix, D. C., & Jolls, T. (2020). Promoting media literacy learning: A comparison of various media literacy models. *Media Education*, 11(1), 15–23.
- Stoker, G. (2017). Governance as theory: Five propositions. *International Social Science Journal*, 50(155), 17–28.
- UNESCO. (n.d.). UNESCO launches multistakeholder action plan to empower users on digital platforms. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-launches-multistakeholder-action-plan-empower-user-digital-platform>
- Voitovych, N., & Kitsa, M. (2025). Media education and media literacy as a factor in combating disinformation. *Journal Media*, 6(4), 188. <https://doi.org/10.3390/journalmedia6040188>
- World Economic Forum. (2025). *Rethinking media literacy: A new ecosystem model for information integrity*.

